

Adriaan Soeting

Friedrich Christian Baur en de Tübinger School

Enkele episodes uit het historisch-kritisch onderzoek van het Nieuwe Testament

F.C. Baur (1792-1860) kwam in de jaren 30 van de negentiende eeuw met een nieuwe visie op het onderzoek naar het Nieuwe Testament: het moest gewoon als ieder ander boek uit de oudheid historisch onderzocht worden. Toen hij deze visie toepaste leidde dat meteen tot conclusies waarom hij en zijn volgelingen toen verguisd werden – maar die de moderne theologie een stuk verder geholpen hebben.

Ds. A.G. Soeting is emeritus-predikant te Amsterdam en medewerker van Interpretatie.

F.C. Baur was een der eersten die de historisch-kritische methode toepaste bij de bestudering van het Nieuwe Testament.

In 1826 werd Baur benoemd tot hoogleraar aan het Stift te Tübingen, aanvankelijk alleen voor historische vakken. Zijn benoeming had heel wat voeten in de aarde gehad; de faculteit twijfelde aan zijn rechtzinnigheid. Mogelijk gaf de petitie te zijnen gunste door 124 studenten ondertekend, de doorslag. Zijn inaugurele rede hield hij als toen gebruikelijk in het Latijn. Hij zou als hoogleraar nog drie boeken in die taal publiceren, maar toen was het met het Latijn als schrijftaal gedaan. Ik vermoed dat Latijnse boeken in die dagen niet goed verkoopbaar meer waren...

In Tübingen zou Baur zijn baanbrekend werk verrichten. Hij werkte ongelooflijk lang en hard. Hij was een echte studeerkamerleerde. Zijn schoonzoon, Eduard Zeller, vertelde later dat Professor Baur 's zomer en 's winters om vier uur opstond. 's Winters werkte hij dan in een onverwarmde kamer, uit consideratie met de dienstmeisjes, zelfs wanneer in heel koude nachten de inkt bevroren was. Zijn middag- of avondwandeling was de enige lange onderbreking in de dagen vol academische arbeid.

Historisch onderzoek

In de 36 jaar van zijn hoogleraarschap heeft hij bijzonder veel geschreven; zijn werken omvatten in totaal meer dan 16 000 bladzijden – een gedeelte daarvan is posthuum uitgegeven door zijn broer en zijn schoonzoon. Dat komt erop neer dat hij gemiddeld jaarlijks een boek van zo'n vierhonderd bladzijden moet hebben gepubliceerd! Nu zit het belang van iemands werk niet in de omvang. En ook dit moet gezegd: Baur heeft veel geschreven, dat later niet bleek te kloppen. Het grote belang van Baur is gelegen in enkele nieuwe visies waardoor na hem de wetenschap ten aanzien van het Nieuwe Testament een andere wending heeft genomen. Vóór Baur werd het Nieuw Testament beschouwd als een heilig boek, dat alleen met de reverentie van een gelovige gelezen mocht worden en dat eigenlijk te verheven was voor gewoon historisch onderzoek. Baur bestu-

deerde het Nieuwe Testament met een historisch-kritische methode zoals elk ander boek uit de Oudheid werd bestudeerd. Hij zag ook terecht in, dat bij de historische bestudering van het oudste christendom het uitgangspunt genomen moest worden in de brieven van Paulus. Dat waren de oudste en meest authentieke documenten. Zijn eerste studie die grote bekendheid zou verkrijgen was het artikel *Die Christuspartei in der korinthischen Gemeinde, der Gegensatz des petrinischen und paulinischen Christenthums in der ältesten Kirche. Der Apostel Petrus in Rom*, in het *Tübinger Zeitschrift für Theologie*, 4 (1831) 61-206. In Paulus' Eerste brief aan de gemeente te Korinthe is sprake van een tegenstelling tussen verschillende partijen. Die tegenstelling is ook duidelijk bespeurbaar in Paulus' brief aan de gemeenten te Galatië, in Klein-Azië. Baur meende dat het in feite ging om een felle strijd tussen twee partijen, de partij van Petrus en die van Paulus. De eerste was nog volop Joods, die van Paulus brak met de verouderde Joodse wetten. Baur bediende zich daarbij van zeer anti-Judaïstische taal, zoals dat gebruikelijk was in zijn tijd, overigens evenzeer daarvóór en daarna. Hij schreef over het 'engherzigen *Judenchristentum der Ur apostel*', vooral van Petrus, en het 'gesetzfreien, universalistischen Evangelie des Paulus'. Alleen Paulus zou Jezus goed hebben begrepen. Baur beschouwde het laatste bijbelboek, het boek Openbaring van Johannes, als een 'Denkmal des starren Ebionitismus der Ur apostel' – Ebionieten, zo noemden de Joodse volgelingen van Jezus zich. Op zijn beurt werd Baur door een van zijn tegenstanders, G.H.A. Ewald, hoogleraar te Göttingen, als volgt getypeerd: 'Hij is een van de literaire Joden, de tegenwoordige pest van ons arm Duitsland!', *Jahrbücher der biblischen Wissenschaft*, 2 (1849) 21-22.

De filosofie van Hegel

Baur beseftte dat iedere beoefening van wetenschap geschiedt vanuit een bepaalde achtergrond. Helaas bouwde Baur zijn constructie van de vroege geschiedenis van de kerk op volgens de filosofie van G.W.F. Hegel (1770-1831). Hegel was zelf student geweest in

het Stift en heeft triomfen gevierd als hoogleraar te Berlijn. Hegel trachtte de filosofie en de theologie te verzoenen; de filosofie was een hogere ontwikkeling van de godsdienst. Feiten en leerstellingen waren 'dragers van een idee'. Volgens zijn filosofie verklaarde Hegel christelijke leerstellingen als de menswording van Christus en de Drie-eenheid. Hegel stelde, kort gezegd, dat de geschiedenis zich ontwikkelde volgens een bepaald schema, these – antithese – synthese. In het begin van de jaren dertig van de negentiende eeuw werd de filosofie van Hegel populair onder de jonge repetitoren van het Stift, onder wie Baur's leerling, Friedrich Strauss, die inmiddels repetitor was in het Stift. Baur zelf paste Hegel's schema toe in zijn beschrijving van de oudste christenheid: Jezus bracht het evangelie, de nieuwe leer, de these. Toen brak de felle tegenstelling uit tussen Paulus en de oer-apostelen, de antithese. In een latere generatie kwam de verzoening tot stand onder de dreiging van verschillende ketterse stromingen als de gnostiek en zo ontstond als synthese: de vroeg-katholieke kerk waaruit de Westerse christenheid zou ontluiken.

Apostel Convent

Die constructie zou Baur echter voor het eerst in latere studies uitwerken. In het begin was alles nog niet zo duidelijk voor hem. Dat bleek bij een bezoek dat een van zijn studenten - zijn latere schoonzoon - Eduard Zeller, aan hem bracht aan het begin van diens theologische studie. Dergelijke theevisites bij de professor waren gebruikelijk en min of meer verplicht, ook in Nederland. De bezoeken bij Baur waren echter geen *sine cure* voor de studenten, want de professor was kennelijk nog zo verdiept in zijn studie dat de bezoekers zelf het gesprek gaande moesten houden. Eduard Zeller had zich goed voorbereid en kwam met een vraag op de proppen. Hij noemde een probleem dat later vele pennen in beweging zou brengen, maar dat Baur na zijn achtjarig professoraat nog niet had onderkend. Het was in het wintersemester 1834/35. Zeller wees de professor op het probleem dat de Brief aan de Galaten niet klopte met berichten uit het boek Handelingen der Apostelen. In Hand. 15 wordt een vergadering van de apostelen beschreven, het zogenaamde Apostel Convent, dat gehouden werd naar aanleiding van het feit dat Paulus op zijn zendingsreizen leerde dat mensen die lid werden van een christelijke gemeente de Joodse wet niet meer hoefden te houden. Op dit Convent werd besloten, dat de verplichting tot besnijdenis en het houden van de voedselwetten niet golden voor niet-Joden, maar dat christenen wel degelijk vier dingen in acht moesten nemen. Zij moesten zich onthouden van vlees dat aan afgoden was geofferd - wat in Griekenland meestal het geval was bij vlees dat in de vleeshal werd verkocht, van het nuttigen van verstikt vlees - dat is vlees van niet levend

geslachte dieren, en van bloed, en natuurlijk van ontucht en hoerij. In de brief aan de Galaten beweerde Paulus echter dat de apostelen hem niets hadden opgelegd, alleen dat hij de armen niet mocht vergeten... De student legde, als gezegd, dit probleem aan zijn professor voor en Baur greep naar zijn Griekse Nieuwe Testament. Hij had nooit bij het probleem stil gestaan. Maar hij moest zijn student gelijk geven. Er was hier sprake van tegenspraak. De professor wist tegelijk de oplossing. Het boek Handelingen was later geschreven vanuit een behoefte aan verzoening, en het harmonie-model van Handelingen heeft de geschiedenis geweld aan gedaan in een poging om tot synthese te komen!

Machteld en Leonard

Het hier aangesneden probleem is vijftienvijftig jaar later geestig verwoord in een gedicht van ds P.A. de Genestet, 'Machteld en Leonard', uit 1859. De Genestet zinspeelt daarbij op een boekje van Ds. C. Busken Huët, *Vragen en antwoorden, brieven over de Bijbel* (1858). Busken Huët was in Leiden leerling geweest van Prof. J.H. Scholten, die door Baur was beïnvloed. Het boek *Brieven over de Bijbel* wekte in kerkelijk Nederland een storm van protest op. In deze Brieven legt een zekere Reinout moeilijke kwesties in de Bijbel uit aan zijn zuster Machteld, maar wel in heel modernistische zin. De Genestet zinspeelt op deze Brieven in zijn gedicht: Machteld en haar minnaar, de theologisch student Leonard, wandelen 's avonds in een laantje.

'Keuwend doolt bij 't vallend duister
't Jonge paar door 't jonge groen;
Bloemen, knoppen, nachtegalen
Droomen in de lentedalen -
Zouden niet de hartjes gloën?'

Waarover praten zij daar in dat romantisch laantje?
Over de huwelijksreis?

'Neen, o Goôn! - maar zij bespreken,
Onder 't filomenenlied¹,
Bij het geuren der seringgen ...
De echtheid van de Handelingen Der Apostelen! -
minder niet.'

Tot schrik van de vrome Leonard twijfelt Machteld
blijkbaar aan die echtheid:

'Twijfelde ik aan uwe liefde -
Zegt nu 't meisje - Dierbaarste, ooit?
Doch hoe eerder gij moogt praten,
'k Rijm den Brief aan de Galaten
Met die Handelingen nooit!'

Leonard vermoedt nu, dat zijn rivaal de student
Reinout, Machteld's zinnen heeft veroverd.

Foto: Anton Sinke

‘Reinout..., maar hier trapt de Eerwaarde
 Juist den Duivel op zijn staart:
 Eensklaps toch schiet uit de boomen,
 Storend dees verliefde droomen,
 Reinout, met een Tubings zwaard.
 Sta! Verleider van de onschuld! –
 roept hij uit – Gij veinzaard, beef!
 De echtheid van de Handelingen
 Aan mijn Machteld op te dringen!
 Ken uw misdaad, ken ze – of sneef!
 Zwaardgekrui. – Ons Proponentje²
 Tuimelt in zijn bloed ter aard,
 Reinout juicht als overwinnaar;
 Machteld is een beter minnaar,
 Is een Leidsch professor waard!’

In Leiden stonden hoogleraren die beïnvloed waren door de Tübinger School.

Terug naar het jaar 1835. In dat jaar verscheen een boek dat in de theologenwereld insloeg als een bom. Zelden heeft een theologisch boek zoveel deining veroorzaakt: *Das Leben Jesu*, geschreven door de Tübinger repetitor David Strauss. Strauss ontkende de historiciteit van Jezus van Nazareth niet, maar hij beschouwde hem als een Joodse rabbijn. De Christusvoorstelling van het Nieuwe Testament zag hij als een mythische verbeelding, een product van Joodse en vroeg-christelijke Messiaanse voorstellingen. Strauss wilde niets weten van bovennatuurlijke zaken en geloofde dus ook niet aan de wonderen die zo veelvuldig voorkomen in het Nieuwe Testament.

Strauss' boek wekte grote verontwaardiging. Baur hield zich terzijde. Strauss werd aanvankelijk als repetitor geschorst, later zelfs van de universiteit verwijderd. Baur deed niets... Het boek van Strauss werd, zoals wij het nu zouden noemen, een bestseller. Er was spoedig een tweede druk nodig; die verscheen in twee delen, tezamen 1558 bladzijden omvattend. Verschillende herdrukken verschaften Strauss een aardig kapitaaltje, dat het hem mogelijk maakte zich als 'freier Schriftsteller' te vestigen. Maar dat deed hij niet in Tübingen! In het Stift werd in 1974 bij gelegenheid van zijn sterfdag een congres gewijd aan zijn werken en een gedenkplaat te zijner ere onthuld ...

Tübinger Schule

Baur had zich gedistantieerd van Strauss, maar hij werd toch in verband gebracht met zijn oud-leerling. Baur's boeken werden na 1835 met des te meer wantrouwen bekeken. Intussen verscheen van zijn hand de ene studie na de andere. Baur had ook volgelingen. Aan het eind van de jaren dertig placht een groepje van zijn oud-leerlingen, inmiddels repetitoren geworden, enkele malen per week samen te komen in de Gaststätte aan de Neckargasse, opgericht door de 'Konditor' Jacob Conrad Schweickhardt, met de bijnaam de 'Neckartyran'³. Ook vele studenten bezochten het etablissement, maar wel in ruimten gescheiden van de docenten. Die zaten in een zaal met een prachtig uitzicht op de Neckar. Eduard Zeller kwam daar, en Fr. Th. Vischer, de boezemvriend van Strauss, Albert Schweigler en anderen. Zij bespraken de filosofie van Hegel en de visies van Baur. Met dit groepje ontstond de Tübinger Schule. De grondlegger, de patroon van de school was Baur, maar de organisator was Eduard Zeller. Hij stichtte in 1842 het blad *Theologische Jahrbücher*, waarin de Meester en zijn leerlingen de resultaten van hun onderzoek konden ventileren. Albert Schweigler richtte nog een parallelle uitgave op, de *Jahrbücher der Gegenwart*, dat politieke onderwerpen behandelde. De prijs was hoog: aan Schweigler werd de benoeming tot repetitor aan het Stift onthouden. In 1846 werd bij de benoeming van Eduard Zeller tot hoogleraar aan het Stift de benodigde koninklijke goedkeuring geweigerd. Hij werd het jaar daarop benoemd tot hoogleraar in Bern. Later zou hij, als hoogleraar in Berlijn, van alle Tübingers het meest gehuldigd worden.

¹ Het Griekse woord *filomèla* betekent 'nachtegaal'.

² Een proponent is een theologisch student die zijn kerkelijke examens heeft afgelegd.

³ J.C. Schweickhardt die het restaurant had gesticht, was in 1830 overleden. Zijn graf, gedekt met een ijzeren kruis, is het oudste van het Stadtfriedhof aan de Gmelinstrasse.